

KNYGŲ LEIDYBA LIETUVOJE 1918—1940 m.: TIPOLOGINĖS IR TEMINĖS CHARAKTERISTIKOS BANDYMAS

Knygų leidyba tarpukario laikotarpiu Lietuvoje nėra išsamiai aprašyta. Neparengta Lietuvos Respublikos spaudos bibliografija, neturime lietuviškos knygos istorijos. Tarybiniais metais paskelbti apžvalginio pobūdžio darbai¹, aprašyta leidyklų veikla². Nuosekliausiai ištirti Lietuvos komunistų partijos spaudos leidimo ir platinimo aspektai: parengta bibliografija³, paskelbta nemažai mokslinių straipsnių⁴, išnagrinėtas tarybinės spaudos leidimas 1918—1919 m.⁵

Šio straipsnio tikslas — apibūdinti Lietuvos Respublikos knygų leidybos produkciją kiekybiniu, tipologiniu ir teminiu požiūriais.

Kiek knygų išleista Lietuvoje 1918—1940 m.? Tikslų atsakymą sužinosime iš nacionalinės bibliografijos leidinių, o kol kas disponuojame negalutiniais, įvairiuose šaltiniuose nevienodais duomenimis. V. Biržiškos apskaičiavimais, nepriklausomoje Lietuvoje išleista 16721 knyga⁶, V. Ruzgas duomenimis, — 17055 knygos⁷. Tarybiniai šaltiniai nurodo 16 tūkst.⁸ ir 20 tūkst. spaudinių⁹.

Remiantis nagrinėjamo laikotarpio spaudoje paskelbtais duomenimis bei Lietuvos knygų rūmų Ikitarybinės spaudos retrospektyvinės bibliografijos skyriaus kartotekomis, pavyko nustatyti 19069 knygas ir brošiūras, išleistas Lietuvoje 1918—1940 m. Į šį skaičių įeina ir kitakalbė Lietuvoje išleista knyga bei kai kurie užsienyje pasirodę leidiniai, kurie užregistruoti „Knygose“, „Bibliografijos žiniose“ (toliau — BZ), V. Steponaičio parengtuose jų papildymuose, Knygų rūmų kartotekose ir LKP spaudos bibliografijoje (žr. 1 lentelę).

¹ Zukas V. Lietuvių bibliografijos istorija. — V., 1983. — D. 1. — P. 122—126; Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. — V., 1963. — T. 2. — P. 168—171; Tarybų Lietuvos enciklopedija. — V., 1986. — T. 2. — P. 349—350.

² Gudaitis L. Skaudi sėkmė // Kult. barai. — 1986. — Nr. 11. — P. 68—70; Žirgulytė A. „Svyturio“ šviesa // Ten pat. — 1981. — Nr. 3. — P. 54—57; Žirgulytė A. „Sakalo“ pastogėje // Ten pat. — 1976. — Nr. 10. — P. 64—65.

³ Lietuvos Komunistų partijos spauda. 1917—1940. Bibliografija. D. 1. Knygos ir brošiūros. — V., 1981. — 438 p.; D. 2. Periodiniai leidiniai. — V., 1985. — 417 p.

⁴ Beresnevičius P. Knygų leidimo bendrovė „Sviesa“ // Kult. barai. — 1973. — Nr. 2. — P. 66—67; Mertinienė E. Komunistinės literatūros leidimas lietuvių kalba 1917—1940 m. // LKP istorijos klausimai. — 1964. — T. 4. — P. 206—213; Zaveckienė Z. Iš Lietuvos KP spaudos leidimo Vokietijoje 1920—1923 m. istorijos // Knygotyra. — 1982. — T. 10. — P. 5—13.

⁵ Puzinaitė V. Tarybinė spauda 1918—1919 m. Lietuvoje // Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. — 1962. — T. 2. — P. 83—94.

⁶ Biržiška V. Senųjų lietuviškų knygų istorija. — Čikaga, 1953. — D. 1. — P. 319.

⁷ Ruzgas V. Mūsų knyga skaičiais (1547—1940) // Mokykla ir gyvenimas. — 1940. — Nr. 13. — P. 496—498.

⁸ MLTE. — T. 2. — P. 169.

⁹ TLE. — T. 2. — P. 349.

Knygų leidyba Lietuvoje per dvidešimt nepriklausomybės metų buvo netolygi ir priklausė nuo kintančių politinių ir ekonominių sąlygų, kultūrinės krašto būklės, mokslo, švietimo, literatūros raidos. Savo ruožtu knygų leidyba taip pat darė įtaką šiems reiškiniams.

Lietuvos Respublikos gyvavimo pradžioje knygų leidybos sąlygos buvo nepalankios. Po ilgamečio spaudos draudimo panaikinimo prasidėjusį leidybos pagyvėjimą nutraukė Pirmasis pasaulinis karas, išblaškęs kultūrinės ir intelektualines krašto pajėgas, nusmukdęs ekonomiką. Nektėta tradicinio knygų spausdinimo ir leidimo centro — Vilniaus. Nepatyrę ir nepajėgūs Lietuvos spaustuvininkai nesugebėjo patenkinti išaugusio spaudos poreikio, todėl nemažai lietuviškų knygų 1919—1923 m. buvo spausdinama užsienyje — daugiausia Vokietijoje. Reorganizavus senas ir įsteigus naujas spaustuves, pamažu susidarė sąlygos knygas spausdinti ir Lietuvoje. Per pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį susiformavo ir knygų leidimo įstaigų tinklas. Leidybą stimuliuavo įvairūs motyvai — idėjiniai, švietėjiški, komerciniai, tad leidyklų pobūdis buvo nevienodas. Knygas leido specialios įstaigos ir tos, kurioms leidyba nebuvo pagrindinis veiklos tikslas. Tarpukario Lietuvoje veikė tik viena valstybinė leidykla — Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija (toliau — SM KLK), tačiau leidybinę veiklą plėtojo daugelis valstybinių įstaigų: Kauno universitetas (toliau — KU), ministerijos ir kt. Nemažai spaudinių išleido visuomeninės organizacijos, sąjungos bei draugijos, o daugiausia — kooperatinės ir privačios knygų leidimo firmos ir bendrovės. Be to, knygas leido knygynai ir atskiri asmenys, neretai — patys autoriai.

1923—1924 m. prasidėjo knygų leidybos stagnacija. Ji buvo susijusi su lito įvedimu, spausdinimo darbų pabrangimu, kitais ekonominiais veiksniais. Dauguma leidėjų grindė savo veiklą kreditais, maži tiražai negarantuodavo pelno, leidėjus slėgė nelanksti mokesčių sistema, todėl leidyklos dažnai bankrutuodavo. Pirmojo Lietuvos Respublikos dešimtmečio leidybinį repertuarą lėmė paklausa: daugiausia pasirodė tarnybinių leidinių ir vadovėlių. Knygų masiniam skaitytojui trūko¹⁰. Pirmojo nepriklausomybės dešimtmečio pabaigoje leidyba suintensyvėjo: 1922—1926 m. per metus pasirodydavo vidutiniškai 577 leidiniai, o 1927—1931 m. — jau 900 leidinių. Prasidėjus bendrai ekonominei krizei, leidybos apimtis (egz. skaičiumi) sumažėjo 33%¹¹; 1932 m. išleista 160 pavadinimų knygų mažiau negu 1931 m. Pasibaigus ekonominei, o kartu ir knygų leidybos krizei, apie 1934 m. įvyko esminių lietuvių literatūros permainų, pagausėjo aktualių ir vertingų kūrinių, išaugo lietuviškos knygos populiarumas. Masiniam skaitytojui lektūrą sėkmingai leido leidyklos „Spaudos fondas“, „Sakalas“, „Dirva“ ir kt., gausėjo KU išleistų mokslo veikalų. Lemiamas reikšmės turėjo tai, kad per dešimtmetį buvo išugdyta nauja, lietuviškas mokyklas baigusi karta, kuri — kaip knygų autoriai ir kaip skaitytojai — sudarė tvirtą pagrindą knygoms leisti ir platinti. Leidybą skatino ir besiplečiantis bibliotekų tinklas.

¹⁰ Biržiška V. Lietuvos spaudos dešimtmetis // Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. — K., 1930. — P. 343.

¹¹ Mūsų knygos produkcija. — K., 1932. — Atsp. iš BZ. — Parašas: Bibliografas.

1918—1928 m. išleista apie 6 tūkst. leidinių, o antruoju Lietuvos Respublikos gyvavimo dešimtmečiu leidybos apimtis išaugo daugiau kaip du kartus: 1929—1939 m. pasirodė beveik 13 tūkst. leidinių. Pakito leidybinio repertuaro sudėtis: gausėjo grožinės literatūros ir mokslinių leidinių, mažėjo tarnybinės ir mokomosios literatūros procentas. Pagerėjo gyventojų aprūpinimas knyga: 1926 m. 10000 gyventojų teko 29,7 knygos, o 1936 m. — 66,5 knygos. Nors vidutinis knygų tiražas buvo nedidelis (2—3 tūkst. egz.), tačiau pagal egzempliorių kiekį vienam gyventojui Lietuva pranoko kaimyninę Lenkiją, kurioje per metus pasirodydavo 5—8 kartus daugiau pavadinimų leidinių¹².

Statistiniai duomenys tik iliustruoja leidybos apimtį ir parodo bendrą augimo tendenciją, tačiau neatskleidžia leidybinio repertuaro turinio. Jį galima apibūdinti dviem aspektais: tipologiniu ir turinio. Pirmiausia pažymėtina, kad tarpukario Lietuvos spaudos produkciją suformavo du — legalios ir nelegalios — spaudos srautai. Šį aptariamojo laikotarpio nacionalinės spaudos ypatumą reikia teoriškai ir metodologiškai pagrįsti. Kol kas tenkinsimės konstatuojamojo pobūdžio teiginiais. Nelegaliai buvo spausdinami Lietuvos komunistų partijos leidiniai. Iš viso 1917—1940 m. LKP išleido 1099 knygas ir brošiūras, per 400 periodinių ir vienkartinųjų leidinių, apie 3 tūkst. atsišaukimų¹³. Lietuvoje LKP išleido apie 300 knygų ir brošiūrų (daugumą jų — nelegaliai). Daugiau kaip pusė LKP spaudinių išvydo šviesą užsienyje — Tarybų Rusijoje ir Baltarusijoje, Vokietijoje. Dalis šios spaudos pasiekdavo Lietuvą ir čia būdavo platinama nelegaliai.

Legalųjų leidinių srautas pagal plitimo visuomenėje būdus skirstytinas į dvi grupes: prekinės (buvusios knygų rinkoje) ir neprekinės literatūros. Pastarąją sudarė atspaudai ir tarnybinė literatūra. Šie spaudiniai didino bendrą produkcijos apimtį, tačiau jų paplitimas buvo ribotas. Atspaudai — tai jau publikuotų knygose, rinkiniuose, periodikoje mokslinių straipsnių leidimas. Jie skirti mokslininkų tarpusavio kontaktams, todėl padėjo plisti mokslinei literatūrai. Be to, atspaudai turi išliekamosios vertės. Tačiau, apskaitant mokslinių leidinių produkciją, negalima neatsižvelgti į tai, kad atspaudai kartoją jau paskelbtą medžiagą, todėl jie kiek dirbtinai išpučia mokslinių leidinių skaičių. Jų gausėjimas (1930 m. atspaudai sudarė 39,5% mokslinių leidinių, 1935 m. — 46,3%, o 1939 m. — net 49,8%) iš dalies sudaro mokslinės literatūros gausėjimo iliuziją. Vyraavo gamtos mokslų ir medicinos literatūros atspaudai: ketvirtajame dešimtmetyje jie sudarė 55—85% šių sričių mokslinės literatūros. Apie pusę istorijos ir kalbos mokslo leidinių išleista atspaudais. Atspaudų tiražai buvo nedideli — 25—500 egz.

Tarnybinė literatūra, V. Biržiškos teigimu, iki 1928 m. sudarė didžiausią lietuviškų knygų dalį¹⁴. Besikuriančios valstybės valdymo ir administravimo aparatai buvo reikalingi reglamentuojantys, juridiskai

¹² Czarnowska M. *Ilosciowy rozwój polskiego ruchu wydawniczego 1501—1965.* — Warszawa, 1967. — S. 68.

¹³ Lietuvos Komunistų partijos spauda. — D. 1—2.

¹⁴ Biržiška V. *Dešimt metų lietuvių knygos // 1928 m. Vasario 16.* — K., 1928. — P. 196.

jo veiklą pagrindžiantys leidiniai: instrukcijos, potvarkiai, įsakai, įstatai ir kt. Antra vertus, valstybė pati ima gaminti jų daugiau — atsiranda ataskaitos, suvestinės. Tarybinė literatūra, nors ir nereikšminga daugumai skaitytojų, yra būtina valstybinio ir visuomeninio gyvenimo organizacijos sąlyga ir išdava. 1930—1939 m. tarnybiniai leidiniai sudarė maždaug trečdajį visuomenės mokslų literatūros ir 19—27% žemės ūkio, medicinos ir technikos leidinių.

Prekinė literatūra pagal paskirtį skirstytina į mokslinę, mokslo populiarinimo, mokyimo, masinę agitacinę ir informacinę.

Mokslinės literatūros atsiradimą ir leidybą stimuliuavo aukštojo mokslo raida. Svarbiausias mokslinės literatūros leidėjas buvo Kauno universitetas, per dešimtmetį išleidęs 1800 leidinių. Mokslinę literatūrą leido ir kitos aukštosios mokyklos — Dotnuvos žemės ūkio akademija, Veterinarijos akademija. Šių leidinių nuolat gausėjo: 1920 m. jie tesudarė 4% visų leidinių, 1925 m. — jau 20%, o 1930 m. — 36%. Ketvirtajame dešimtmetyje mokslinė knyga sudarė vidutiniškai 32% visų leidinių. Daugiausia buvo leidžiama gamtos mokslo leidinių — 65%. Apie pusę žemės ūkio, medicinos leidinių taip pat buvo mokslinio pobūdžio. Kitų sričių (istorijos, kalbos mokslų) daugiau buvo leidžiama mokyimo bei informacinės literatūros. Mokslinių leidinių dalis čia siekė tik 25—35%. Mokslinės literatūros tiražai buvo nedideli — iki 1000 egz. Kai kurie reprezentaciniai leidiniai išeidavo 3000 egz. tiražu.

Mokslo populiarinimo literatūros tikslas — savišvieta, mokslo žinių sklaidimas visuomenėje, nemokyklinis lavinimas, todėl ši literatūra rodo skaitytojų daugumos interesų tenkinimo galimybes. 1938 m. V. Biržiška apgailestavo, kad trūksta mokslo populiarinimo leidinių: „Spaudos draudimo metais šioje srityje buvo daroma daugiau kaip dabar. Neturėdami naujų leidinių, žmonės skaito dar kai ką iš anų laikų“¹⁵, nors mokslo populiarinimo knygas leido beveik visos stambesnės leidyklos: „Spaudos fondas“, „Sakalas“, „Dirva“, „Svyturys“, „Varpas“, kai kurios įstaigos bei draugijos (Žemės ūkio ministerija, Lietuvos technikų sąjunga). Daugiausia šioje srityje nuveikė „Kultūros“ bendrovė, išleidusi nemažai populiarių knygelių ir sumaniai jas platinusi. Pasirodė 66 pigios „Kultūros knygynėlio“ serijos brošiūros. Iš viso „Kultūra“ išleido apie pusantro šimto knygų daugiau kaip 600 tūkst. egz. tiražų¹⁷. Kultūros švietimo draugija, tęsusi „Kultūros“ darbą, išleido apie 100 mokslo populiarinimo leidinių¹⁸.

Mokymo literatūra buvo itin gausi pirmajame Lietuvos Respublikos gyvavimo dešimtmetyje. Jos leidimą skatino besiplečiantis mokyklų tinklas, vėliau — vykdoma švietimo reforma. Iš pradžių leisti seni, dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą parengti vadovėliai pradinėms mokykloms, vėliau susirūpinta naujais — jie buvo verčiami, kompiliuojami, rašomi originalūs. Ilgą laiką vadovėliai buvo vienintelė leidinių rūšis, garantavusi leidė-

¹⁵ Prof. V. Biržiška apie lietuviškos knygos padėtį // XX amžius. — 1938. — Rugs. 3. — Nr. 200.

¹⁶ Knygų leidimo planas 1925 m. // Kultūra. — 1925. — Nr. 1. — P. 59.

¹⁷ Sialiuų spauda [1918—1927 m. apžvalga] // BZ. — 1928. — Nr. 2. — P. 33.

¹⁸ Knygų katalogas 1939 m. — Sialiu [1939]. — 48 p.

jams pelną. Mokymo literatūra skatino visą leidybinį procesą, sudarė sąlygas kitų tipų literatūrai leisti. Maždaug iki 1930 m. vadovėlių poreikis buvo patenkintas, prasidėjo santykinė jų perprodukcija. Vadovėliai ėmė stabdyti leidybos plėtotę, nes komerciniais sumetimais ir nepažindami skaitytojų poreikių leidėjai nesiryžo leisti kitų leidinių. Nors vadovėlių pasirodydavo vis daugiau, tačiau jų lyginamoji dalis iš bendro produkcijos kiekio sumažėjo perpus, palyginti 1920 m. ir 1939 m. (nuo 14,5% iki 6,2%). Mokymo literatūrai skirtini ne vien vadovėliai, bet ir chrestomatijos, užklasinio skaitymo knygos, kurios, V. Biržiškos žodžiais tariant, įeina ir į skaitomų knygų sąrašą¹⁹.

Pagrindinius vadovėlius vidurinėms mokykloms iki 1922 m. parengė Lietuvos mokslo draugija; 50 vadovėlių buvo išleista, dalis liko rankraščiuose²⁰. Jais pasinaudojo besikuriančios komercinės leidyklos, pirmiausia „Svyturys“. 1919–1924 m. „Svyturys“ išleido 111 vadovėlių bendru 369 tūks. egz. tiražu, o tai sudarė 27,6% visos „Svyturio produkcijos“²¹. Pagrindinis mokymo literatūros leidėjas buvo SM KLK. 1919–1931 m. KLK išleido pusantro šimto mokymo procesui skirtų leidinių²². Keliasdešimt vadovėlių išleido „Kultūros“ bendrovė. Vadovėliai pasirodydavo 5–30 tūkst. egz. tiražais, daugelis sulaukdavo kelių leidimų.

Masinės agitacinės literatūros raida susijusi su prieš Pirmąjį pasaulinį karą įsigalėjusiu patriotinės, propagandinės lektūros paplitimu. Apie šį reiškinį V. Biržiška rašė: „Seniau knyga galėjo išsiplatinti tik tuo atveju, jei ji buvo pigi, populiariškai parašyta ir lietiė kokį opų visuomenės gyvenimo klausimą. Kiekvienu iš tų brošiūrų, ar jos turinys buvo religinis, ar politinis, ar ji susidūrė su dailine literatūra ar net su žemės ūkiu, pirmiausiai turėjo būti agitacinė, nes kitaip nebūtų susiradusi nei leidėjo, nei skaitytojo“²³. Nepriklausomybės laikotarpiu visuomenės požiūris į agitacinę brošiūrą pakito, ji tapo nepopuliari, mažiau skaitoma. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą 80–90% leidinių sudarė 1–2 lankų brošiūros²⁴, o aptariamuoju laikotarpiu padidėjo vidutinė knygos apimtis, sumažėjo agitacinių propagandinių leidinių, pakito jų pobūdis. Vyravo politinės, ideologinės pakraipos draugijų, organizacijų ir partijų leidiniai. Aktyviausiai masinę agitacinę literatūrą leido Saulių sąjunga. Bendras jos leidinių tiražas siekė 1,7 mln. egz.²⁵ Propagandinio turinio brošiūras leido Blaivybės draugija. Vilniui vaduoti sąjunga, „Jaunoji Lietuva“ ir kitos organizacijos. Daug knygelių ir brošiūrų, partinio ir politinio švietimo leidinių išleido Lietuvos KP²⁶.

¹⁹ Biržiška V. Lietuvos spaudos dešimtmetis... — P. 344.

²⁰ Jurginis J. Lietuvos mokslo draugija // Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos. — V., 1975. — P. 98.

²¹ Steponaitis V. Iš knygų ir bibliotekų gyvenimo // Knygos. — 1924. — Nr. 4/6. — Sklt. 447. — Parašas: V. S-tis.

²² Knygų leidimo komisijos 1919–1930 m. darbų santrauka // Švietimo ministerijos žinios. — 1931. — Nr. 5. — P. 66.

²³ Biržiška V. Lietuvos spaudos dešimtmetis... — P. 343.

²⁴ Ten pat.

²⁵ Senkus J. Saulių sąjungos spauda // Liet. aidas. — 1939. — Birž. 24. — Nr. 322.

²⁶ Šarmaitis R. Pogrindžio laikų partinė spauda // Lietuvos Komunistų partijos spauda. — D. 1. — P. 305–306; Puzinaitė V. Tarybinė spauda... — P. 90.

Informacinių leidinių grupei priklauso įvairaus turinio žinynai, žodynai, kalendoriai, bibliografinės priemonės, enciklopedija. „Lietuviška enciklopedija“ buvo pirmas tokio pobūdžio leidinys lietuvių knygos istorijoje. 1931—1940 m. ją leido „Spaudos fondas“ atskirais sąsiuviniais ir tomais. Prenumeratorių skaičius svyravo nuo 3,5 tūkst. iki 11 tūkst.²⁷ Kalendorių reikšmė, gausėjant kitų tipų populiariųjų ir praktikos leidinių, mažėjo. Tradiciškai populiarius kalendoriai buvo kaime. Ypač „Kultūros“ leistas „Sodžiaus kalendorius“ bei Žemės ūkio rūmų — „Ūkininko kalendorius“. Per nagrinėjamą laikotarpį išleista 10 įvairių sričių terminų žodynėlių, 20 dvikalbių verčiamųjų žodynų, 3 tarptautinių žodžių ir tiek pat rašybos žodynų. Reikšmingų informacinių leidinių parėngė Centrinis statistikos biuras. Iš atskirais leidiniais pasirodžiusių bibliografijos darbų pirmiausia minėtinas I. Kisino katalogas²⁸, Centrinės pedagoginės ir Centrinės kariuomenės bibliotekų katalogai, kurios rekomendacinės bibliografijos rodyklės bei knygų prekybos ir leidybos katalogai, kuriuos leido visos žymesnės leidyklos. V. Žuko duomenimis, SM KLK jų išleido keturis, „Kultūra“ — penkis. „Spaudos fondas“, „Dirva“, Sv. Kazimiero draugija, „Vairas“ leido tęstinius katalogus²⁹.

Skaitymo poreikių tenkinimo galimybės priklauso nuo teminės išleidžiamų knygų sudėties. Analizuoti leidybinę produkciją teminiu aspektu parankiausia dešimtainės klasifikacijos (toliau — DK) pagrindu, nes ši klasifikacija labai paplitusi ir turi ilgametes tradicijas. Aptariamuoju laikotarpiu Lietuvoje ji buvo vis plačiau diegiama į bibliotekinę ir bibliografinę praktiką. Tačiau DK yra dinamiška klasifikacija, kai kurie tarpukario metais taikyti klasifikavimo principai skiriasi nuo šiandieniųjų. Todėl, rengdami suvestinę, negalėjome pasikliauti spaudoje paskelbtais duomenimis, kai kuriuos leidinius pergrupavome. Antra lentelė rodo atskirų DK skyrių leidinių kiekybinę hierarchiją. Daugiausia per 1918—1940 m. laikotarpį išleista visuomenės mokslų leidinių — beveik 4,4 tūkst., o tai sudarė 23% visos produkcijos. Grožinės literatūros ir literatūros mokslo leidinių pasirodė 3,5 tūkst., arba 18% visų knygų. Medicinos, žemės ūkio ir technikos literatūra sudarė 17%. Ketvirtroje vietoje — religinė literatūra (11%). Istorijos, geografijos ir biografistikos leidinių pasirodė 1,4 tūkst., po 1,1 tūkst. — gamtos ir tikslųjų mokslų bei meno, muzikos ir sporto leidinių. Bendrojo skyriaus produkcija siekė 1 tūkst. spaudos vienetų, kalbos mokslo — per 700. Mažiausią dalį (ne visus 2%) sudarė filosofijos ir psichologijos knygos. Jų per dvidešimt metų išleista 340.

Sparčiausiai plėtėsi grožinės literatūros ir literatūros mokslo veikalų leidyba. 1918—1921 m. tebuvo išleista 322 pavadinimų leidinių, kurie sudarė 17,8% bendros produkcijos, o per paskutiniuosius ketverius metus, t. y. 1936—1939 m., šio skyriaus produkcijos apimtis jau siekė 1153 pavadinimų, o lyginamoji dalis — 22,7%. Gausėjo taikomųjų mokslų lei-

²⁷ Matėkonis P. Lietuviškoji enciklopedija // Lietuva 1918—1938. — K., 1938. — P. 318.

²⁸ Kisinas I. Lietuviški knygų sisteminis katalogas: Rinkoje esančios knygos. — K., 1938. — 1159 p.

²⁹ Zukas V. Lietuvių bibliografijos istorija. — P. 208.

dinių: 1936—1939 m. jų išleista septynis kartus daugiau negu 1918—1921 m. Pažymėtina, kad ryškiai sumažėjo visuomenės mokslų leidinių procentas: nuo 30% 1918—1921 m. iki 17% 1936—1939 m. Tai, matyt, susiję su tarnybinės literatūros (ji sudarė didžiausią trečio skyriaus spaudinių dalį) leidybos ypatumais.

Trumpai aptarsime kiekvieno skyriaus literatūros leidybą.

Bendrojo skyriaus leidinių daugumą sudarė informaciniai leidiniai. Jie išeidavo pačiais didžiausiais tiražais: kalendoriai — 50—70 tūkst. egz., knygų leidybos ir prekybos katalogai — 15 — 30 tūkst. egz. (Šiame skyriuje BŽ kurį laiką buvo registruojamos knygos vaikams; jas mes įtraukėme į grožinės literatūros leidinių statistiką). Skyriui priklausė ir negausi bibliotekiniškystės literatūra. Bendro pobūdžio leidinių per dvidešimtmetį beveik negausėjo, o laikotarpio pabaigoje net šiek tiek sumažėjo.

Filosofijos literatūros daugumą sudarė vadovėliai studentams, kursų ir paskaitų konspektai, mokslinės studijos ir monografijos. BŽ šiam skyriui dar skyrė sapnininkus, pranašysčių knygas, blaivybės propagandos brošiūras. Mes jų į filosofinės literatūros statistiką neįtraukėme. Pagrindinis filosofijos literatūros leidėjas buvo KU Teologijos-filosofijos ir Humanitarinių mokslų fakultetai. Svarbią filosofinio pakilimo dalį sudarė atspaudai iš „Soter“, „Logos“, „Zidinio“. Psichologijos literatūrą, be KU, leido „Spaudos fondas“, „Šakalas“, SM KLK. Leidyba suintensyvėjo po 1931 m., kai buvo įkurta Lietuvos psichotechnikos ir profesinės orientacijos draugija³⁰, psichologiją imta dėstyti mokyklose³¹.

Religijos leidinių 1918—1940 m. pasirodė per 2 tūkst. Pagrindiniai leidėjai buvo Sv. Kazimiero draugija, Katalikų veikimo centras, marijonų, praciškonų, jėzuitų vienuolynai. Vidutiniai tiražai svyravo nuo 1,5 tūkst. iki 4,5 tūkst. egz. Nemažą religinės literatūros dalį sudarė kitakalbiai leidiniai (jidiš ir hebrajų kalbomis).

Ateistinė literatūra nebuvo registruojama. Jos leidimą ir platinimą varžė cenzūra. Apie 10 originalių ir verstinių ateistinių knygų išleido Laisvamųjų etinės kultūros draugija³², materialistinę pasaulėžiūrą propagavo „Kultūros“ bendrovė. Socialines religijos šaknis atskleidė ir mokliškai aiškino jos esmę V. Kapsukas, Z. Angarietis³³. 1917—1940 m. LKP išleido 32 ateistinius leidinius.

Visuomenės mokslų literatūros gausumas iš dalies paaiškinamas skyriaus tematikos platumu. Tačiau esama ir svarbesnių priežasčių. Viena iš jų ta, kad valstybės organizavimo laikotarpiu labai išauga visuomeninės politinės literatūros reikšmė. Pateikti šio skyriaus leidinių tipologinį modelį sunku, nes riba tarp žinybinių, informacinių ir mokslinių leidinių dažnai neryški. Trečiajame dešimtmetyje vyravo tarnybiniai ir informaci-

³⁰ Sidlaitė L. Psichologijos literatūra buržuazinės Lietuvos spaudoje: Dipl. darbas / Vad. A. Miežinienė. — V., 1967.

³¹ Pankauskas J. Pastabos dėl vidurinės mokyklos psichologijos programos // Liet. mokykla. — 1937. — Nr. 6/7. — P. 457—460.

³² Zaksas I. Laisvamųjų etinės kultūros draugijos socialinis vaidmuo // Laisvamanybė ir ateizmas buržuazinėje Lietuvoje. — V., 1986. — P. 8—17.

³³ Mikuckas P. Marksistinis ateizmas Lietuvoje iki Tarybų valdžios atkūrimo // Religija ir ateizmas Lietuvoje. — V., 1985. — P. 153.

niai leidiniai, o ketvirtajame visuomenės mokslų leidiniai pagal minėtus tipus pasiskirstė maždaug vienodai. Teminė šio platus skyriaus struktūra buvo tokia: daugumą sudarė teisės (10—16% visuomenės mokslų literatūros), karybos, ekonomikos ir politikos leidimai. Likusieji 25—35% buvo statistikos, švietimo, prekybos ir etnografijos literatūra, registruota trečiajame skyriuje. Komunistinės spaudos repertuare vyrauja visuomenės mokslų leidiniai šiais klausimais: TSKP veiklos (jie sudarė 23,6% LKP leidinių), tarptautinių santykių, marksizmo-leninizmo, komjaunimo veiklos, mažiau — karybos, ekonomikos.

Kalbos mokslo leidinių pasirodė nedaug. Jų kiekis per visą laikotarpį išliko pastovus — maždaug 4% bendro spaudinių skaičiaus. Šiame skyriuje vyravo mokymo literatūra — elementoriai, vadovėliai. 14—18% leidinių sudarė mokslinė literatūra. Nemažai mokslo darbų pasirodė atspaudais iš „Tautos žodžio“, „Archivum philologicum“, dalis straipsnių išspausdinta užsienio kalbomis — daugiausia vokiečių.

Gamtos ir tikslųjų mokslų skyriuje iki 1928 m. vyravo mokymo literatūra. Atidarius KU, Dotnuvos žemės ūkio akademiją, pradėjo gausėti mokslinės literatūros. 1930 m. moksliniai leidiniai jau sudarė 61,5%, o 1935 m. — 79,1%. Mokslo populiarinimo leidiniai ketvirtajame dešimtmetyje sudarė apie 6%. Juos leido „Spaudos fondas“, „Dirva“, „Sakalas“, Kultūros-švietimo draugija. Daugiausia pasirodė matematikos knygų — per 20%, geologijos ir hidrologijos — apie 16%, botanikos — apie 12%.

Taikomųjų mokslų — žemės ūkio, medicinos, technikos — skyriuje vyravo medicinos leidiniai. 1930 m., 1935 m., 1939 m. jie sudarė apie 47% šešto skyriaus leidinių. Technikos knygai nurodytais metais teko 28%, žemės ūkio — 25%. Laikotarpio pradžioje dominavo smulkūs žinybiniai leidinukai, praktinio pobūdžio knygelės. Vėliau padaugėjo mokslinės literatūros (iš dalies atspaudų dėka). Ketvirtajame dešimtmetyje mokslinė literatūra sudarė 50% (pusė leidinių išėjo atspaudais), likusi pusė maždaug perpus teko mokslo populiarinimo ir tarnybinei literatūrai. Mokslo populiarinimo ir ypač praktinės literatūros procentas didesnis žemės ūkio literatūroje. Labai populiarios buvo Žemės ūkio rūmų leistos serijos „Ūkininko knygynėlis“ bei „Seimininkės knygynėlis“, Jaunųjų ūkininkų sąjungos knygelės „Jaunųjų ūkininkų darbymečiui“.

Septintas skyrius apima meno, muzikos ir sporto leidinius. Meno literatūros leidyba nebuvo tinkamai organizuota, atskirų asmenų pastangos — nelabai vaisingos. Lietuvių meno kūrėjų draugija nepajėgė išleisti visų meno albumų, reprodukcijų. Šį darbą buvo skatinama organizuoti SM KLIK³⁴. Muzikos literatūros leidybai daug nuspelnė „Svyturys“, išleidęs bemaž pusantro šimto muzikos leidinių. Vokalinių, instrumentinių kūrinių natas spausdino SM KLIK. Sporto literatūros pradininku laikytinas K. Dineika. Sios srities literatūra buvo negausi.

Literatūros mokslo ir grožinės literatūros veikalų išleista beveik 3,5 tūkst., iš jų apie 200 — literatūros mokslo ir kritikos darbų. Daugiausia tai KU Humanitarinių mokslų fakulteto leidiniai.

³⁴ Pasaulio lietuvių kongreso apžvalginės meno parodos dalyvių dailininkų memorandumas // Umbrasas J., Kunčiuvienė E. Lietuvių dailininkų organizacijos 1900—1940 m. — V., 1980. — P. 206.

grožinės literatūros kūrinių „uoliems skaitytojams užteko 3 — 4 savaitėms“³⁵. Zanrinė lektūros sudėtis neatitiko skaitytojų poreikių — daugiausia leista dramaturgijos veikalų, mažai prozos, ypač originaliosios. Pasaulinės klasikos veikalų vertimų leidimas buvo vienas iš svarbiausių SM KLK veiklos barų. Per dvidešimt metų KLK išleido Horacijaus, V. Sekspyro, J. V. Gėtės, A. Čechovo, kitų autorių veikalų (daugiausia dramų). Vis dėlto KLK šį darbą dirbo neplaningai ir nesistemingai, todėl imtis pasaulinės literatūros klasikos vertimų 1927 m. pasiūlyta Humanitarinių mokslų ir literatūros sekcijai³⁶. Leidykla „Universitas“ iki 1931 m. pradžios išleido 14 verstinių veikalų dvidešimčia numeruotų knygų: Moljero, H. Ibseno, F. Šilerio, B. So, J. Slovackio, D. Bairono, F. Dostojevskio kūrinius.

Vienas iš svarbiausių grožinės literatūros leidėjų buvo „Spaudos fondas“. 1921—1930 m. ši leidykla išleido 150 pavadinimų knygų, iki 1939 m. — kelis šimtus pavadinimų knygų bendru 2,5 mln. egz. tiražų³⁷. „Spaudos fondas“ nusipelnė leisdamas vertingus garsių rašytojų kūrinius, serijas. Jis ugdė skaitytojų skonį, padėjo atskirti „grožinę literatūrą nuo įvairių literatūros vardu išeinančių erzacų“³⁸. „Literatūros panteono“ serijoje išėjo V. Hugo, F. Verfelio, A. Tolstojaus ir kt. kūrinių, „Lietuvių klasikų“ serijoje — J. Biliūno, A. Vienuolio raštai.

Didelį įnašą į originaliosios literatūros leidimą įnešė „Sakalas“, išleidęs šimto lietuvių rašytojų knygas, tarp jų 32 jaunųjų autorių pirmąsias knygas: S. Anglickio, J. Baltušio, L. Janušytės, E. Matuzevičiaus, H. Radausko ir kt.³⁹ 1924 — 1934 m. „Sakalas“ išleido 169 knygas, o iki 1940 m. — 608 knygas. Si bendrovė leido serijas „Klasikų biblioteka“, „Populiarioji biblioteka“, „Liaudies teatras“, daug knygų vaikams ir jaunimui.

„Svyturys“ leido lietuvių literatūros klasikų raštus — Vaižganto, Ks. Vanagėlio, P. Vaičiūčio, V. Krėvės, A. Vienuolio, Lazdynų Pelėdos, V. Mykoliaičio-Putino. Kaip pažymėjo A. Žirgulyus, „toks taikymas į klasikų atitiko užsibrėžtą tikslą — parodyti, kad originali literatūra turi svorį, skatino naujas knygas skaityti ir pirkti“⁴⁰. „Svyturys“ planingai leido „Teatro bibliotekos“ seriją.

„Dirva“ per 1918—1939 m. laikotarpį išleido 500 knygų. Tarp jų — Žemaitės raštų 4 tomas, A. Čechovo raštus, Lazdynų Pelėdos raštus, kai kuriuos G. Petkevičaitės-Bitės, Vaižganto, J. Marcinkevičiaus kūrinius.

Grožinės literatūros, daugiausia verstinės, leidyba rūpinosi bendrovės „Vaiva“, „Zinija“, knygynai „Studija“, „Šviesa“. Lengvo turinio intriguojančius romanus leido „Naujo žodžio“ bendrovė, „Vairas“, „Tulpė“.

Grožinės literatūros tiražai buvo nedideli, retai viršijo 2—3 tūkst. egz.

³⁵ Ruzgas V. Spaudos paroda // Karo literatūros rodyklė. — 1927. — Geg. / Birž. — Nr. 33. — P. 402.

³⁶ Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos rankraščių skyrius. — F. 12—4790. — Lap. 9.

³⁷ Spaudos fondas — didžiausias knygų leidėjas // Trimitas. — 1940. — Nr. 5. — P. 111.

³⁸ Literatūros panteonas // Literatūros naujienos. — 1931. — Nr. 21. — P. 6.

³⁹ Žirgulyus A. „Sakalo“ pastogėje... — P. 64.

⁴⁰ Žirgulyus A. „Svyturio“ šviesa... — P. 54.

DK skyrius	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940 I p.	Iš viso
0	23	21	28	30	23	23	33	39	43	41	54	55	53	43	69	75	60	59	49	70	66	58	27	1041
1	4	8	6	14	11	13	17	28	15	16	26	22	17	19	4	6	10	17	15	17	19	33	16	342
2	50	52	75	54	40	38	50	46	77	52	92	91	86	89	115	82	93	105	130	156	227	196	107	2113
3	120	126	132	170	137	147	99	178	201	127	217	229	270	258	221	219	268	209	198	205	249	229	169	4378
4	20	19	29	26	25	20	30	20	21	26	45	51	27	34	44	46	27	27	59	45	36	51	39	757
5	12	20	36	46	33	30	36	42	47	23	53	53	65	71	29	47	62	91	54	90	76	72	51	1139
6	12	26	25	44	58	87	120	130	119	114	176	191	209	241	183	191	192	160	194	184	230	233	135	3264
7	25	32	42	72	70	71	30	25	38	20	30	26	29	113	68	49	53	49	54	50	66	84	34	1130
8	60	50	100	112	84	82	107	67	87	93	131	188	175	102	154	142	175	202	241	266	361	385	143	3497
9	14	13	23	41	26	30	39	38	24	41	37	55	77	69	82	106	92	116	111	111	96	108	59	1408
Iš viso	340	366	496	609	507	541	561	603	672	553	861	961	1007	1129	969	973	1032	1035	1105	1194	1426	1349	780	19069
BI duome- nimis	212	252	423	286	347	373	246	471	440	428	763	926	961	1060	906	899	958	964	1010	1080	1289	1197		16751

Teminė 1918—1940 m. leidinių struktūra

Eil. Nr.	Dešimtainės klasifikacijos skyrius	Leidinių skaičius	%
1.	3 Visuomenės mokslai	4378	22,96
2.	8 Grožinė literatūra ir literatūros mokslas	3497	18,34
3.	6 Taikomieji mokslai	3264	17,12
4.	2 Religija	2113	11,08
5.	9 Istorija, Geografija	1408	7,03
6.	5 Gamtos mokslai	1139	5,97
7.	7 Menas. Muzika. Sportas	1130	5,93
8.	0 Bendrasis skyrius	1041	5,46
9.	4 Kalbos mokslas	757	3,97
10.	1 Filosofija, Psichologija	342	1,79
Iš viso:		19069	100%

Poezijos knygų tiražai buvo dar mažesni — apie 500—700 egz. Verstinės beletristikos tiražai pranokdavo originaliosios: siekdavo 3—5 tūkst. egz. Dramos veikalai paprastai buvo leidžiami ne didesniais kaip 2000, vaikų knygos — 2000—4000 egz. tiražais.

Grožinė literatūra užėmė svarbią vietą ir LKP leidybiniame repertuare. Ji sudarė 15,3% visų LKP leidinių. 1917—1940 m. LKP išleido 161 grožinės literatūros kūrinį, iš jų 33 — lietuvių autorių, 23 — rusų bei TSRS tautų ir 4 — užsienio rašytojų.

Istorijos ir geografijos literatūroje pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu dominavo vadovėliai. Vėliau atsirado mokslinių ir populiariųjų leidinių. Juos leido beveik visos stambesnės leidyklos. Devinto skyriaus BZ apimtį gerokai didino biografistikos leidiniai. Mūsų apskaičiavimais, 1930 m. istorijos skyriui priklausė 11 iš 30 biografistikos leidinių, 1935 m. — 13 iš 28, 1939 m. — 14 iš 49. Likusieji skirtini religijos, gamtos, taikomųjų mokslų bei kitiems skyriams.

Apibendrinant knygų leidybos Lietuvoje 1918—1940 m. pagrindines gaires, galima daryti išvadą, kad leidybinio repertuaro struktūra per nepriklausomybės dvidešimtmetį pastebimai kito. Pirmoje laikotarpio pusėje knygų leidybos apimtis buvo nedidelė, vyravo tarnybiniai leidiniai, vadovėliai, stigo knygų masiniam skaitytojui. Vienas iš esminių veiksnių, stimuliuavusių visuomenės aprūpinimą knyga, buvo švietimo sistemos demokratizavimas. Pakilo gyventojų išsilavinimo lygis, labiau susidomėta lietuviška knyga. Tai skatino leidybos plėtotę. Ketvirtajame dešimtmetyje pastebimi esminiai leidybos pokyčiai: išaugo jos apimtis, pakito teminė ir

tipologinė repertuaro struktūra — padidėjo grožinės ir mokslinės, o sumažėjo tarnybinės ir mokymo literatūros dalis. Nagrinėjamo laikotarpio pabaigoje leidyba buvo tokia gausi; jog susidarė sąlygos įvairiausiems skaitymo interesams tenkinti.

Vilniaus universiteto
Bibliotekininkystės katedra

Įteikta 1987 m. gruodžio 8 d.

AUDRONE GLOSENE

**ЛИТОВСКОЕ КНИГОИЗДАНИЕ В 1918—1940 гг.:
ОПЫТ ТИПОЛОГИЧЕСКОЙ И ТЕМАТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ**

Резюме

В статье рассматривается процесс книгоиздания в Литве в годы буржуазной власти. Предпринята попытка построения типологической и тематической модели книгоиздательского репертуара на основе статистических данных. Показан динамический характер издательского процесса в количественном аспекте, а также с точки зрения изменений тематики и типов издаваемых книг. В книгоиздательском репертуаре отразилось развитие социального заказа на книгу. Если в двадцатых годах превалировала литература, предназначенная для удовлетворения практических и эдукационных потребностей, а не для чтения широкой аудитории, то в тридцатых годах заметно выросла доля научной, научно-популярной и художественной литературы, снизился процент официальных изданий и учебников. К концу исследуемого периода литовское книгоиздание по объему выпускаемой продукции и разнообразию репертуара достигло уровня, позволяющего констатировать наличие благоприятных условий для удовлетворения разнообразных читательских потребностей и интересов.

AUDRONE GLOSIENE

**LITHUANIAN BOOK-PUBLISHING IN 1918—1940: AN ATTEMPT
OF TYPOLOGICAL AND SUBJECT CHARACTERISTIC**

Summary

The article reviews the repertoire of books published in Lithuania in 1918—1940. Typological and subject analysis is grounded on the statistical data. The book-publishing was a dynamic process not only in a sense of the growth of its amount, but also in a sense of development of its typological and subject structure. The changes of public reading needs during the interwar period reflect in book-publishing structure. The first part of the period is characterized by small amount of book-publishing and prevailing not readable but practic literature: text-books, official issues. Later on the scientific literature and fiction volume has increased. The end of the period distincts by such an extent of book-publishing and variety of its typological and subject structure which enables to conclude that to that time the conditions of satisfying public mansysided reading needs were formed.